

આટોપવું, સમેટવું, ભેગું કરી લેવું, જવા દેવું વગેરે શબ્દો આ માટે વાપરી શકાય. શું છે આ આટોપવું? ક્યારે આટોપવું? કેવી રીતે આટોપવું? મેં મારી જિંદગીનાં સિત્તેર વર્ષ બસ એ બધું ભેગું કરવામાં જ વિતાવ્યાં હોય તો, ત્યાર પછી કોઈ મને આવીને એમ સલાહ આપે કે

‘આ બધું નકામું છે.’

‘કશું સાથે જતું નથી.’

‘માત્ર સત્કર્મો જ સાથે જાય છે.’ તો...

એ મને મૂંઝવણ ના કરે? કેટલા બધા પ્રયત્નો, પુરુષાર્થ, મહેનત, દોડાદોડી વગેરે પછી મને એ બધું મળ્યું અને હવે એ ‘છોડવાનું’ કહો તો મને, મારી આજુબાજુનાં બધાંને તકલીફ તો કરે ને? અને કેટલા લોકો આ કરી શકે છે? છોડવું તો બધાંયને હોય પણ છૂટે તો ને?

શું આ બધું છોડવાનું, આટોપવાનું મારા હાથમાં છે? મારી આજુબાજુ એવા કેટલા માણસો મળે કે જેઓ છોડવાની દિશામાં હોય?

એક એંશી વર્ષના વડીલ પણ ખાવાની લાઈનમાં હાથમાં પ્લેટ લઈને હરખભેર ઊભા હોય તો... આ છોડવાનું અઘરું તો હશે જ ને? એ વડીલને પણ ખબર તો હોય જ ને કે એ બરાબર નથી, પરંતુ એ વડીલ ગમે તેવી દલીલો કરીને પણ એ કરે જ છે ને? મારી ચારેય બાજુ સ્પર્ધા, સરખામણી, લોભ-લાલચ-અધરાવો અને ભેગું કરવાની તકો વેરાયેલી પડી હોય તો આ છોડી દેવાની વાત સહેલી તો નથી જ ને?

જેઓ અહમ્ વિશે ભાષણો કરે છે તેઓ પોતે ઊંચા આસને બેસી વાત કરે છે. જેઓ અપરિગ્રહની વાત કરે છે તેઓ સગવડ

ચાલ મન આટોપી લઈએ

વાળાં મોટાં મહેલમાં નિવાસ કરે છે. લાલચ, અપેક્ષા, ખાતરી સિવાય કોઈ સેવા કરવાનું નામ લેતું નથી. ભારતીયોનું પરદેશનું પ્રયાણ – ભોગવિલાસની પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિમાં વસવાટ કર્યા પછી, ભોગવવાની ઈચ્છાઓ ઊભટે કે પછી સલ્કમોની સુઠ્ઠિયાણી વાતો જીતે?

દરેક માણસને સુખ જોઈએ છે અને પૈસાથી બધું શક્ય છે એવું મનાય છે. હા, પૈસાથી એ બધું મેળવી શકાય એ વાત નક્કી છે. રોજબરોજનું જીવન સગવડવાળું હોય એ જરૂરી છે. અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા પાયાની જરૂરિયાતો સંતોષાય, પૂરી થાય એ મહત્ત્વનું છે. જ્યાં પીવાનું પાણી, એક ઘડો પાણી મેળવવા માટે ત્રણ માઈલ પગે ચાલીને જવું પડતું હોય ત્યાં કે પછી રોટલો અને ડુંગળી પણ સહેલાઈથી ન મળતાં હોય ત્યાં અને ત્યારે ભૌતિક સમૃદ્ધિનું આકર્ષણ કોને ના ગમે? અને ત્યારે મારી પરદેશગમનની ઈચ્છા, મહેચ્છા, અપેક્ષા વાજબી કહેવાય કે નહીં? આધ્યાત્મિકતાની સુઠ્ઠિયાણી વાતો ત્યારે કેટલી રુચિકર લાગે? ‘ભૂખ્યા પેટે ભજન થાય ખરું?’

માણવું એ મારો હક છે અને હું પણ માણી શકું, મારે મારા સંજોગો અને મારી આવડત પ્રમાણે એ બધું મેળવવા પ્રયત્ન કરવો એમાં કશું ખોટું શું છે? માણસને જિજ્ઞાસા હોય છે નવું શોધવાની, ઈંજોળવાની, અનુભવવાની – એ એક બહુ સ્વાભાવિક લાગણી છે. એટલે ‘સંસાર અસાર છે’ એ વાત જ્યાં સુધી સંસાર અનુભવાય નહીં ત્યાં સુધી સમજાય નહીં! અને હવે તો સોશિયલ મીડિયાના કારણે મારી એ આતુરતા અને જિજ્ઞાસાને ભરપૂર વેગ મળ્યો છે. નાની ઉંમરથી જ એ સંતાનો દુનિયા ખંખોળવાનાં એમનાં સપનાં સાકાર કરવા મચી પડે છે!

એક નવો જ સમાજ ઊભરી રહ્યો છે. જીવન જીવવાની ભાતો, શૈલી ખૂબ ઝડપે બદલાઈ રહ્યાં છે. આદર્શો અને મૂલ્યોના અર્થ, નવા સંદર્ભો પ્રમાણે નક્કી થાય છે. ‘વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્’ આકાર

લઈ રહ્યું છે. જ્ઞાતિ, ધર્મ, સંપ્રદાય, ચામડીના ભેદ એ બધું ભૂંસાવા માંડ્યું છે. કરુણા અને સહૃદયતા ઊભરી રહી છે. સરહદોના વાડા આ નવી પેઢીને પસંદ નથી. એટલે ગુજરાતના એ નાના ગામડામાં રહેતા એ સક્ષમ બાળકને યુરોપના કોઈ નાનકડા દેશની નાનકડી યુનિવર્સિટીમાં ભણવા જવાનું જરાયે અઘરું કે અવાસ્તવિક લાગતું નથી. સમય જતાં એક સ્વીડિશ કે ઑસ્ટ્રેલિયન છોકરી સાથે સંબંધ બાંધવાનું એને એટલું જ આકર્ષક અને ઉત્તેજિત લાગે છે. સ્વાભાવિક રીતે જ એની જીવનશૈલી, ખાનપાનની ટેવો બધું બદલાશે. એનાં સંતાનો એક નવી જ ‘જીવનભાષા’ બોલશે!

ના ગમે! જૂની પેઢીનાં માબાપને આ બધું ન ગમે. પરદેશ જાય, સારું ભણે, સારું કમાય એ ગમે, પણ બાકીનું બધું બિલકુલ ના ગમે. શું કામ ગમે? એ બધું આપણા માટે સારું નહીં. એ લોકો ‘આપણાવાળા’ નહીં, આપણાથી એમની જોડે ભળાય નહીં.

ના જ ગમે! કારણ કે એમ થવાથી મારી પકડ ઢીલી પડે છે. તેઓ મારાથી જુદા પડે છે. તેઓ મારાથી આગળની, ઊંચી વાત કરે છે. મારું નિયંત્રણ, કાબૂ ઓછાં થાય છે. મારો અહમ્ ઘવાય છે! મારું મહત્ત્વ ઘટે છે. હવે તેઓ મારા પર આધારિત નથી.

એવું જ મારા સામાજિક, ધાર્મિક નેતાઓનું પણ છે. એમને પણ ના ગમે કે આપણાં સંતાનો ‘પરદેશી’ થઈ જાય! હા, સમૃદ્ધ થવામાં વાંધો નહીં, પરંતુ ‘પરદેશી’ ના થવાય. કારણ કે એમ થવાથી એમનું મહત્ત્વ ઘટી જાય છે. એમનો સામાજિક પ્રભાવ, સામાજિક પ્રભુત્વ ઓછું થઈ જાય છે. એમણે પણ વ્યવસ્થાઓ કરી દીધી છે. એમણે પણ એ સંતાનોની સાથે-સાથે પરદેશગમન કર્યું અને એ સંતાનનાં એ નવાં, અજાણ્યાં શહેરોમાં જ એક સ્થાનક ઊભું કરી દીધું. નામ અપાય ‘સંસ્કૃતિના પ્રચાર અને પ્રસાર’નું, પણ ખરેખર એવું નથી!

અમારું મહત્ત્વ ના ઘટે, અમારો પ્રભાવ ન ઘટે અને અમને છોડી કોઈના ન થઈ જાવ. તમે અમારા કાબૂ બહાર ન જતા રહો.

ચાલ મન આટોપી લઈએ

આવા કારણોસર, તમારી સંસ્કૃતિ સાચવી રાખવા, તમારાં સંતાનો 'બગડી' ના જાય, સંસ્કારી બને એ માટે અમે તમારા માટે બધો મસાલો લઈને આવ્યા છીએ એવી એમની જાહેરાતો છે.

સંસ્કૃતિના સંરક્ષણના ઊજળાં બડાનાં હેઠળ એક 'પાવર સ્ટ્રગલ', સત્તાનું યુદ્ધ ચાલી રહેલું છે અને આ ખેંચાખેંચી સ્થાનિક કક્ષાએ અને રાષ્ટ્રીય, આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ ચાલી રહી છે. આમાં આધ્યાત્મિકતા ક્યાંક ખોવાઈ ગઈ છે, કારણ કે ભૌતિક સમૃદ્ધિ અને સરળતા/સંતોષ સાથે જતાં નથી. સદાચાર સિવાય સદ્વિચારની કોઈ કિંમત નથી.

સત્તાની હૂંસાતૂંસી આપણાવાળા અને આપણાવાળા નહીં તે સંઘર્ષમાં 'વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્'વાળી વાત, કરુણા અને સહૃદયતાની વાત એક નવો વળાંક લે છે. સામાજિક આભડછેટ અને અસ્વીકાર, પૂર્વગ્રહ અને અસહકારની ચળવળ સાથે-સાથે જોર પકડી રહી છે. 'કોણ વધારે શક્તિશાળી, કોણ વધારે પ્રભાવશાળી' એ વાત મહત્ત્વની બની છે. કોણ વધારે સારું, કોણ વધારે સાચું એ મહત્ત્વનું રહ્યું જ નથી.

આ એક બીજી મોટી રમત છે. આધુનિક જમાનામાં સોશિયલ મીડિયાનો, આધુનિક પ્રચારનાં સાધનોનો મહત્તમ ઉપયોગ થાય છે, સામાન્ય માણસોને આ રમતમાં સાંકળવા, એમને પ્રભાવિત કરવા, એમને 'પોતાના' કરવા! થોડાંક શિક્ષિત યુવક-યુવતીઓ પણ આ સમગ્ર પરિવર્તનથી પ્રભાવિત થઈ એ રમતમાં જોડાય છે અને આ નવું નથી.

આ નવા ઊભરી રહેલા સમાજમાં સૌ માનવ સરખા જવાબદાર છે. સરખા ભાગીદાર છે. એક બાજુ પરદેશગમન, ભૌતિક સમૃદ્ધિનું આકર્ષણ. બીજી બાજુ મારું જ બધું સાચું અને સારું.

જ્ઞાતિ, ગોળ, ગામ એ બધું હવે ગૌણ બન્યું છે. આ નવા સંઘર્ષમાં, આ નવા પરિવર્તનમાં કોણ વધારે મહત્ત્વનું એ નક્કી થવામાં મારો ધર્મ, મારું શિક્ષણ અને મારી સમૃદ્ધિ એ બાબતો

મહત્વની બની છે. ઊંચ-નીચના ખયાલો પહેલાં પણ હતા અને અત્યારે પણ છે. ભણેલા વિરુદ્ધ અભણ અને સમૃદ્ધની સામે ગરીબ એ બાબત પરદેશોમાં પણ નવી નથી. અમેરિકા જેવા સમૃદ્ધ, શક્તિશાળી દેશમાં પણ ભણેલા અને અભણ તથા પૈસાદાર અને ગરીબ વચ્ચે બહુ મોટી ખાઈ છે અને એ પ્રશ્ન જ્યારે બાહ્ય સ્તર પર આવે છે ત્યારે એમાં પૂર્વગ્રહ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. ‘પાણીમાં રહેવું અને મગર સાથે વેર’ – એ કહેવતને આ નવા સંદર્ભમાં સમજવી પડે એવી છે. મારી નજરમાં આ એક ગંભીર બાબત છે, અહીં રહેતા ભારતીઓ માટે. મારું તો આ ‘ડ્યૂઅલ સિટીઝનશિપ’માં પૂરું થયું. મારી પાસે તો ‘ઓસીઆઈ’ પણ હતું, પરંતુ આ નવા ઊભરી રહેલા સમાજના આ નવા સભ્યો (આપણાં સંતાનો, એમનાં સંતાનો)નું શું? ભલે એમને ‘ઈન્ડિયા’ સાથે કોઈ લેવાદેવા ન હોય, તેઓ કહેવાશે તો ‘ઈન્ડિયન’ જ ને?

બીજો મહત્વનો પ્રશ્ન ભારતીયો માટે છે, તે છે એમની વૈયક્તિકતાનો. ભારતીય એક નથી. આપણે ક્યારેય એક હતા જ નહીં. દેશની એ ભિન્નતા આપણે આપણાં લોહીમાં અહીં લઈને આવ્યા છીએ. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં અનેક પેટાસંસ્કૃતિઓ છે. ભારતના જુદા-જુદા ભાગોમાં જુદી-જુદી જાતિઓ રહે છે, એમની જીવનશૈલી અલગ-અલગ છે. ખોરાક, પોશાક, ભાષા અલગ છે. એક વિસ્મયજનક બાબત છે એ કે એ દેશ ‘અખંડ ભારત’ તરીકે હજી સુધી ઊભો રહી શક્યો છે! મહત્વનું એ નથી, મહત્વનું એ છે કે આપણે એ બધી ભિન્નતાઓ આપણી સાથે પરદેશમાં લઈ આવ્યા. અહીં આપણે એ પ્રમાણે જીવવાનું પસંદ કર્યું છે. એ પણ સ્વાભાવિક છે. નવાઈ લાગે એવી બાબત એ છે કે આપણે આ પરદેશની ભૂમિ પર, એક ભારતીય તરીકે રહેવાને બદલે ગુજરાતી, બંગાળી, પંજાબી, તામિલ, મરાઠી એ પ્રમાણે ઓળખાઈએ છીએ. આપણી સ્વતંત્ર ઓળખ ટકાવી રાખવા, સલામતીનો અનુભવ કરવા આપણે અનેક અલગ સંગઠનો પણ ઊભાં કર્યાં છે. બહાર આપણે ‘ઈન્ડિયન’, પરંતુ અંદરથી ગુજરાતી

ચાલ મન આટોપી લઈએ

કે નોન ગુજરાતી!

એવું જ બીજું પરિમાણ પણ છે. બહારથી ‘અમેરિકન’, પરંતુ અંદરથી ભારતીય. આ બધાં પરિમાણ સમજવા જેવાં છે. હજી પણ અમેરિકન ભારતીયોએ એમની માન્યતા પ્રમાણે ભારતનાં એ સંગઠનો સાથે ઘનિષ્ઠ સંપર્કો રાખ્યા જ છે. એ સંગઠનો સામાજિક, ધાર્મિક કે રાજકીય હોઈ શકે. મારાં એ જોડાણો મારા આ પરદેશના રહેઠાણને કોઈક રીતે તો પ્રભાવિત કરે જ છે!

હું ક્યાં છું? આ સમગ્ર પરિસ્થિતિમાં મારું સ્થાન ક્યાં છે? હું મને કેવી રીતે ઓળખું છું અને હું કઈ રીતે જીવું છું? એ બધું સ્પષ્ટ છે? બધું સરળ છે? કે પછી એ બધું સંકુલ-કોમ્પ્લિકેટેડ છે?

આ સંજોગોમાં છોડવું તો કેવી રીતે? આટોપવું તો કેવી રીતે? શરૂઆત કરવી તો ક્યાંથી કરવી?

શરીર, મન, ઈન્દ્રિયો અને આત્મા – શરીર છે ત્યાં સુધી મન છે. શ્વાસ છે ત્યાં સુધી મન છે, ઈન્દ્રિયો છે, ઈચ્છાઓ, વાસનાઓ છે. આત્મા તો નિઃસ્પૃહ છે. મારી એ ભોગવવાની, ભેગું કરવાની ભાગ્યા કરવાની એષણાઓ ક્યાં સુધી?

ધર્મ બહુ સંવેદનશીલ બાબત છે. એટલે ધર્મનો ઉપયોગ લોકોની લાગણીઓને ભડકાવવા માટે પણ થઈ શકે. ધર્મના નામે આપણે કેટલી દુશ્મનાવટ ઊભી કરીએ છીએ. એમાં ક્યાંયે ધાર્મિકતા હોતી નથી. કારણ કે ધાર્મિકતા, આધ્યાત્મિકતા, અધ્યાત્મ હોય તો તો, કરુણા આવે. દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, તિરસ્કાર ન જ આવે. શું લાગે છે તમને?

મંદિરો વધ્યાં છે. વધે છે, હજી વધશે. મંદિરોની જરૂરિયાત વધી રહી છે, કારણ કે માણસ રઘવાયો બની રહ્યો છે. એ કકળાટિયો અને ઉચાટિયો બની રહ્યો છે. એ વધારે ને વધારે અસંતુષ્ટ અને ઇંછેડાયેલો બની રહ્યો છે. એની એ બનાવટી, કૃત્રિમ, માનસિક ભૂખ સંતોષાતી જ નથી. રઘવાયો બનીને ‘જાણે કે કેટલું ભેગું

કરી લઉં' એની સતત ચિંતા અને વલોપાતમાં એ જીવ્યા કરે છે.

એ અશાંત છે. એ સંઘર્ષમાં છે, કારણ કે વધારે ભેગું કરવાની લાયમાં એને એનાં મૂલ્યો સાથે છૂટ લેવી પડે છે. એ છૂટ લેવા મજબૂર બને છે. 'ઘી કાઢવા માટે આંગળી વાંકી કરવી પડે' એવી એક ઉક્તિ છે. એટલે કે સીધી આંગળીએ ઘી ના નીકળે! એ ઘી તો કાઢે છે. ખુશ પણ થાય છે. પરંતુ એના અંદરના 'હું'ને તો ખબર છે કે એણે એના લાભ માટે, લાલચ માટે આંગળી વાંકી કરી છે! એટલે કે એનાં મૂલ્યો, આદર્શો, માન્યતાઓ સાથે છૂટ લીધી છે. એ એને પજવે છે! એ પજવણીનો ઉપાય કરવો પડે. એનો સીધો ઉપાય કરવામાં નુકસાન છે. એને ખબર છે. શું કરવું પછી?

એ અશાંત અને દ્વંદ્વમાં જીવતો માણસ ક્યાંક સંતાવાની, એની અશાંતિને કામ ચલાઉ દૂર કરવાની જગ્યા શોધે છે. વ્યસનોનો જન્મ અહીં થાય છે. તમને જાણીને આશ્ચર્ય થશે કે ધર્મ, વર્તમાન સમયમાં એક ખૂબ જ આકર્ષક અને પ્રશંસનીય, માનનીય, આવકારદાયક 'વ્યસન' બની રહ્યું છે. 'વ્યસન'!

કારણ કે ખોટું કરીને સમૃદ્ધ થવું એ અધ્યાત્મ નથી. 'આપણાવાળા'ના કૂંડાળામાં વટભેર જીવવું એ આધ્યાત્મ નથી.

આધ્યાત્મિક બનવા બહારનું બધું ઓછું કરી અંદર જવું પડે. દરેક માણસ અંદરની મુસાફરી માટે સક્ષમ નથી. રીતરિવાજ, કર્મકાંડ એ બધું કેટલું મહત્ત્વનું છે એ નક્કી કરવામાં, એને એને આધ્યાત્મિકતાને કેટલો સંબંધ છે એ નક્કી કરવામાં એ ગોથાં ખાય છે. આધ્યાત્મિકતા એટલે સદ્વિચાર અને સદ્વર્તન વચ્ચે સાયુજ્ય. ખોટું કરવાનું બંધ કરતો નથી અને મોક્ષની ઈચ્છા રાખે છે. એ રવાડે ચડે છે! મારી યોગ્ય દિશા નક્કી થવામાં મારા પૂર્વજન્મનાં સંસ્કારો, સંચિત કર્મોનો પ્રભાવ પણ મહત્ત્વનું પરિબળ છે.

મોક્ષ કે નિર્વાણ એ થિયેટરમાં બેસી, પોપકોર્ન ખાતાં-ખાતાં સિનેમા જોવા જેવી સહેલી વાત નથી. 'વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્'ના

ચાલ મન આટોપી લઈએ

સિદ્ધાંતમાં માનનારા આપણે સૌ 'આપડાવાળા' વાડાને વળગ્યા છીએ.

આગળ કહ્યું તેમ ધર્મ અને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ 'વ્યસન અને વળગણ'નું કામ કરી રહી છે અને એ ખૂબ સગવડિયું સાધન છે. એક સલામત જગ્યા છે. ધાર્મિક હોવાનો દેખાડો વધ્યો છે. સાત્ત્વિક હોવાનો, મોટા હોવાનો, સારા હોવાનો દેખાડો અને સાથે-સાથે સેકન્ડરી ગેઈન તરીકે, સાઈડ-ઈફેક્ટ તરીકે અન્ય લાભો થાય એ વધારામાં. અને આ એક સામૂહિક રોગ તરીકે વકરી રહ્યો છે. માણસ દિશા ચૂક્યો છે! જ્યાં સુધી 'હજી વધારે'ની ભૂખ શમશે નહીં, ત્યાં સુધી યોગ્ય દિશા મળે તેમ નથી. લોભ અને લાલચ છે ત્યાં સુધી સરળતા, સંતોષ, છુટકારો શક્ય નથી. છોડવું તો કેવી રીતે? આટોપવું તો કેવી રીતે?

અધર્મી એવો હું ધાર્મિક હોવાનો દેખાવો કરીને કેવી રીતે છૂટી શકવાનો? મારી આ સાવ સાચી મૂંઝવણ છે. દ્વિધા છે, સંઘર્ષ છે. મારે પણ આટોપવું છે, કોણ બતાવે મને સાચી દિશા?

'ગુરુ વિના જ્ઞાન નહીં' એવું ઢોલ પીટીને, નગારાં વગાડીને, ઠોકી-ઠોકીને કહેવાય છે. એ સાચા ગુરુનું સરનામું શું? ધર્મ અને ધર્મગુરુઓએ પણ હવે તો નવા લેબાશમાં, બદલાતા જમાના અને બદલાતા માણસ પ્રમાણે નવી શૈલીના ઉપાયો શરૂ કર્યા છે. વધારે ને વધારે અશાંત અને લાલચી થઈ રહેલો હું અંદરથી વધારે ને વધારે ખોખલો થઈ રહ્યો છું!

હું સુખી છું કે દુઃખી એ જ ખબર નથી. સવારથી સાંજ સુધી સામાજિક, ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં રચ્યો રહું છું. એક બાજુ ભૌતિક સમૃદ્ધિનું આકર્ષણ અને બીજી બાજુ મારી એ મહાન સંસ્કૃતિ અને મારા ઉત્તમ સંસ્કારનાં વખાણ. કેવો વિચિત્ર ખેલ છે આ? અને એ પ્રમાણે ન જીવી શકવાનું દુઃખ છે. મને મારું એ બધું 'ઉત્તમ' ગુમાવવાનું દુઃખ પણ છે.

ઉપાય તરીકે, છાંદા મારવાની પ્રવૃત્તિ તરીકે એણે અનેક

સામાજિક સંસ્થાઓ ઊભી કરી છે. સામાજિક, ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ વધારી દીધી છે. મારી એ પ્રવૃત્તિઓમાં સંડોવણી વધી ગઈ છે. વ્યસ્ત રહું છું. એ બધું મહત્ત્વનું છે. જરૂરી છે, એવું મારી જાતને ભારપૂર્વક સમજાવું છું. મન મનાવું છું. ખુશ થાઉં છું. આ બધો બહારનો દેખાડો છે, બાકી મારા માંદગીને તો ખબર છે કે 'હું કેટલામાં છું!'

આટોપવાની શરૂઆત કરવી તો ક્યાંથી? છે કોઈ ઉપાય તમારી પાસે? આ મારી વેદના છે. મારી મૂંઝવણ છે, મારી દ્વિધા છે.

કોઈએ સરસ કહ્યું છે :

સમય આવે તે પહેલાં
બધું સમેટી લેવું જોઈએ.

માન-સન્માન ઘટે તે પહેલાં
જાતે હઠી જવું જોઈએ.

જવાબદારીની જુઠ્ઠી જંજાળ લઈને
ક્યાં સુધી ફર્યા કરશો?

અફસોસ થાય તે પહેલાં
આટોપી લેવું જોઈએ.

જીવન છે એક નાટક
પાત્રને કેમે પકડી બેસી રહેવાય?

ઉત્તમ એ છે કે ભૂમિકા પતે કે તરત જ
રંગમંચ છોડી દેવો જોઈએ.

સુમનભાઈ અને સુમિત્રાબહેન 50 વર્ષનું સુખી લગ્નજીવન જીવ્યા પછી નિરાંતે એમના મકાનના બેંકચાર્ડમાં ડીંચકા પર બેઠાં છે. મોટું મકાન છે, મોટું બેંકચાર્ડ છે. જવાબદારીઓ પૂરી થઈ ગઈ છે. બે સંતાનો – એક દીકરો અને એક દીકરી. બંને સારું ભણ્યાં છે. એમની પસંદગી પ્રમાણે પરણ્યાં છે. એમનું ઘર લઈને બેઠાં છે. સુમનભાઈ અને સુમિત્રાબહેન અવારનવાર એમનાં પૌત્ર-પૌત્રીને મળવા એમનાં સંતાનોની મુલાકાતે જાય છે.

સુમનભાઈને અમેરિકામાં ખાસ્સાં 55 વર્ષ થઈ ગયાં. સ્ટુડન્ટ વિઝાથી શરૂ કરી એન્જિનિયરિંગનો અભ્યાસ, સારી નોકરી, સુખી લગ્નજીવન, બે શિક્ષિત અને સંસ્કારી સંતાનો ઉપરાંત સુમનભાઈએ ગુજરાતી સમાજમાં પણ સારાં માન-સન્માન મેળવ્યાં છે. ખૂબ દોડ્યા, ખૂબ કમાયા, ખૂબ હરખાયા. અનેક ગુજરાતી સમાજોમાં સભ્ય રહ્યા. અનેક સેવાભાવી સંસ્થાઓમાં છૂટા હાથે દાન પણ કર્યાં. ક્યાંય કશી ફરિયાદ નથી, કોઈ ઉચાટ, કોઈ કચવાટ નથી. બધું જ સરસ છે.

બંને પતિ-પત્ની નિરાંતે બેસીને એમના ભવ્ય ભૂતકાળ અને ખાલી-ખાલી વર્તમાનને વાગોળી રહ્યાં છે. સંતોષ છે. આનંદ છે. સારું જીવ્યાનું ગૌરવ છે. કોઈ ચિંતા નથી. કોઈ વસવસો નથી. કોઈ અભરખા નથી. જાણે કે ઈશ્વરે શક્ય એટલું બધું જ આ સુખી દંપતીને આપી દીધું છે.

સુમનભાઈ અને સુમિત્રાબહેનનો પચાસ વર્ષનો સંગ એક આદર્શ કુટુંબ માટે કહી શકાય એવો રહ્યો છે. સારા-નરસા, સૌ પ્રસંગોમાં બંને એકબીજાને સમજી, સ્વીકારી ખભેખભા મિલાવીને જીવ્યાં છે. બંનેને એકબીજા માટે પ્રેમ છે, માન છે, સન્માન છે, ગૌરવ છે. અભિમાન પણ છે અને સૌથી આગળ, એકબીજા માટે કૃતકૃત્યનો ભાવ છે, આભારવશતા છે.

બંને પતિ-પત્ની નિરાંતે બેસી ઊંચકો હલાવતાં-હલાવતાં એમની એ લાંબી સિનેમાને રિ-પ્લે કરી માણી રહ્યાં છે. અનુભવી રહ્યાં છે. અચાનક જ સુમનભાઈથી એમની પત્નીને પૂછી લેવાય છે, “સુમી હવે શું? એમ લાગે છે કે ઈશ્વરે આપણને જરૂર એવું બધું જ આપી દીધું છે. સંતાનો પણ સારાં છે એમની રીતે ગોઠવાઈ ગયાં છે. આપણે પણ શક્ય એટલું આપણા સમાજ માટે કર્યું છે. આપણે સારું જીવ્યાં છીએ. હવે શરીર જૂનું થતું જાય છે. ઉંમર ઉંમરનું કામ કરે છે. શરીર ધીમે-ધીમે ક્ષીણ થાય છે. અશક્ત તથા માંદું થશે. આપણામાંથી એકાદ મોડું-વહેલું પણ રવાના થશે અને ત્યારે વળી પાછા સંજોગ બદલાશે.”

સુમિત્રાબહેને વચ્ચે ઝંપલાવ્યું. “તમે ખાલી એ બધી ચિંતા કરો છો અને થશે ત્યારે થશે. અત્યારે તો બધું સારું જ છે ને? એ બધું વિચારવાનો અત્યારે શું અર્થ છે?”

સુમનભાઈએ જવાબ આપ્યો, “સુમી, મારો ઇરાદો ચિંતા કરવાનો કે પછી ફરિયાદ કરવાનો નથી. મારો ઇરાદો હવે પછીના સમયનો, સમયને ધ્યાનમાં રાખી સદ્દુપયોગ કરવાનો છે. ઈશ્વરેચ્છાએ આપણી સાંસારિક જવાબદારીઓ સારી રીતે પૂરી થઈ છે. આપણને સારું જીવવાનો સંતોષ અને આનંદ પણ છે. અત્યારે તો બધું સારું છે. આપણે હજી સાથે છીએ, પણ આવું કંઈ હંમેશાં રહેવાનું નથી. મને એમ લાગે છે કે હવે આપણે આપણું જીવન આટોપવાનું શરૂ કરવું જોઈએ. આપણે ખૂબ વિસ્તર્યાં, હવે સંકોચાવાનું જરૂરી અને મહત્ત્વનું લાગે છે.”

અઘરું છે. સંકોચવાનું, સમેટવાનું, આટોપવાનું, વહેંચવાનું એ બધું ખૂબ અઘરું છે. વિસ્તરવાનો એક આનંદ હોય છે. એક ઉત્તેજના હોય છે. એવો આનંદ કે ઉત્તેજના જો સમેટવામાં આવી જાય તો આ ભવ સુધરી જાય, પરંતુ એમ થતું નથી! માણસની પહોળા થવાની, ફાલવાની ફૂલ્યા કરવાની ઇચ્છા ક્યારે પૂરી થતી નથી અને ઇચ્છાઓ પણ ક્યાં ઓછી છે? ઇચ્છાઓ, એષણાઓ,

ચાલ મન આટોપી લઈએ

અપેક્ષાઓ એ બધાનો તોટો જ ક્યાં છે? એક પૂરું થતું નથી ત્યાં તો બીજું ચઢી બેસે છે! નહીં તો સવારે, બપોરે કે સાંજે જરાક નવરો પડું ને એ શૈરબજારના ઊંચા-નીચા થતા આંકડાઓમાં શું કામ ગૂંચવાયા કરતે? નિવૃત્તિની અવસ્થાએ પણ સંતાનોનાં સંતાનોને એટલે કે મારાં પૌત્ર-પૌત્રીને સંસ્કારી બનાવવાના અભરખા આમ છાતીએ વળગાડીને શું કામ ફરતે? અરે, મારા બાળપણના એ ફોટા, મારાં માતાપિતાનાં એ સંસ્મરણો એ બધું હજી પણ આધું કરવાનું મન થતું નથી!

અઘરું છે! આટલાં વર્ષોનું ભેગું કરેલું... એમાંથી મુક્ત થવાનું ખરેખર અઘરું છે! મારી, અમારી તત્પરતા અને ઈશ્વરની કૃપા એ બંનેનો સુમેળ થાય તો જ એ શક્ય બને. મોટા ભાગનાં કુટુંબોમાં તો પતિ-પત્નીને જ એ બાબતમાં સરખા વિચારો નથી. ફિજ ખોલો અને વટાણાનું પડીકું માથા પર પડે એટલો સામાન ફિજ પણ સહન કરી શકતું નથી! બે માણસ, 3000 સ્કવેર ફૂટનું મકાન, ત્રણ ફિજ અને છતાં ન તો ફિજમાં જગ્યા છે, ન તો કોઈ ઓરડામાં, કોઈ કબાટમાં જગ્યા છે! 30 વર્ષ થયાં અમને આ મકાનમાં તો સામાન તો હોય જ ને!

સુમનભાઈએ વાત આગળ ચલાવી.

“સુમી, (સુમનભાઈએ એમનાં પત્નીને હંમેશાં લાડથી સુમી તરીકે સંબોધ્યાં છે) જોતજોતામાં કેટલાં વર્ષો વીતી ગયાં? ખબર પણ ના પડી. બસ, એમ થાય છે કે હવે જ્યારે શરીર પણ સારું છે, આપણે આ સાંસારિક વળગણોમાંથી ધીરે-ધીરે પણ મક્કમપણે મુક્ત થવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.”

સુમિત્રાબહેનને વળતો જવાબ આપ્યો, “તમારી વાત સાવ સાચી છે. જુઓને, તમારાં માતાપિતા આપણી સાથે કેવું સરસ રહેતાં હતાં. આપણે એમની કેવી સેવા પણ કરી. સમય પસાર થયો. અત્યારે, હવે આજે એ બે સરસ આત્માઓ ફોટો બનીને

દીવાલ પર સ્થાગિત થઈ ગયા. આમ જ એક દિવસ, આપણાં સંતાનો પણ આપણને કોઈક દીવાલના એક ખૂણામાં જગ્યા કરી ટીંગાડી જ દેશે ને? વાત સાચી છે તમારી. જીવનના સ્વાભાવિક ક્રમને કોણ રોકી શક્યું છે?”

સુમનભાઈ : “સુમી, મને લાગે છે કે આપણે નક્કી કરવું પડે કે શરૂઆત ક્યાંથી કરવી? કારણ કે આટલાં વર્ષો દરમિયાન એટલું બધું ભેગું કર્યું છે ને કે એ આ બધું ઓછું કરવાનું કે કાઢી નાખવાનું અઘરું તો છે જ!”

સરળતા અને સંતોષની વાત કર્યા કરતો માણસ ક્યારેય સરળ કે સંતુષ્ટ બની શકે છે ખરો? જેમ-જેમ ઉંમર વધે તેમ તેમ એની ભેગું કરવાની કે પછી ઓછું નહીં કરવાની, પકડી રાખવાની દાનત વધારે જોર પકડે છે. એને પણ ખબર છે કે કશું સાથે જવાનું નથી, પરંતુ એ છોડી નથી શકતો. એ સાવ સ્વાભાવિક બાબત છે. અપરિગ્રહની શિખામણ આપનારા એ માંઘાતાઓ પણ એમાંથી બાકાત રહી શક્યા નથી. હાથમાં કમંડળ અને પગમાં લાકડાની પાદુકા પહેરી હિમાલયમાં વિહરનારા ગુરુઓ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં આલીશાન મંદિરોમાં વસવાટ કરી રહ્યા છે! અઘરું છે. આ સંસાર અસાર લાગવાને બદલે, એમને પણ એ બધું ગળ્યા કંસાર જેવું લાગવા માંડ્યું છે. માનવું તો કોને માનવું? અનુસરવું તો કોને અનુસરવું?

સુમનભાઈ સરળ સ્વભાવના છે. સારું કમાયા છે. પરંતુ હંમેશાં પાછું વાળવાની ભાવના સાથે જીવ્યા છે. ભલે સામાજિક સંસ્થાઓ સાથે ખૂબ સંકળાયેલા હતા, સેવાની ભાવના હંમેશાં એમની સાથે રહી. અહમ્ અને અભિમાનથી તેઓ હંમેશાં દૂર રહ્યાં. હુંસાતુંસી કે ચડસાચડસીમાં ક્યારેય ફસાયા ન હતા. દુન્યવી દૂષણો અને માનવીય મર્યાદાથી તેઓ સભાન હતા. એટલે ભલે તેઓ સમૃદ્ધ હતા, પ્રતિષ્ઠિત હતા, તેઓ સ્વાર્થી કે અભિમાની ન હતા. એટલે સુમનભાઈ માટે ઓછું કરવાનું કે છોડી દેવાનું કદાચ બહુ અઘરું ન હતું. અને એટલે જ આજે, નવરાશની પળોમાં, એમને આવો

ચાલ મન આટોપી લઈએ

સુંદર વિચાર એમનાં પત્ની સાથે ચર્ચા કરવાનો સ્વાભાવિક બન્યો.

મોટા ભાગના માણસો માટે આવો શુભ વિચાર પણ અઘરી બાબત છે. લોભ અને લાલચનાં એ લલચાવનારાં પરિબળો છેલ્લા શ્વાસ સુધી પકડી રાખે છે. એને ખબર તો છે કે એ બધું નક્કામું છે, પરંતુ એ છોડી શકતો નથી. એનો આનંદ પણ તો નથી જ! સ્વાભાવિક રીતે જ, મોટા ભાગના માણસો ચોર્યાશી લાખ યોનિના ચક્રડાની વાતો કરતાં-કરતાં એ જ ચક્રડામાં અટવાયા કરશે. એમ માનવાનું મન થાય એવી આ બાબત છે.

સુમિત્રાબહેન એમના પતિની વાત સાથે સહમત થાય છે, અને આગળ વાત ચાલુ રાખે છે.

“તમારી વાત સાચી છે. તમને કદાચ તમારા સ્વભાવ પ્રમાણે ઓછું કરવાનું બહુ અઘરું નહીં લાગે. અમને સ્ત્રીઓને બધી ભેગી કરેલી વસ્તુ કાઢી નાખવાનું બહુ કાઠું પડે. જુઓને, મેં કેટલાં બધાં વાસણો હજી તો ખોખામાં છે અને છતાં સંગ્રહી રાખ્યાં છે! પુરુષ કહે : ‘પરિગ્રહ મહાપાપ છે.’ જ્યારે સ્ત્રી કહે : ‘સંઘરેલો સાપ પણ કામમાં આવે.’ હવે તમે જ કહો, આ બે સાવ વિરોધાભાસી વિચારધારા ધરાવનારાં એ પતિ-પત્ની છોડવાની બાબતમાં, સમેટવાની બાબતમાં સહમત કેવી રીતે થઈ શકે? અને જો એ બે સહમત જ ન થાય તો, સતત ઉચાટમાં જ જીવ્યા કરે ને? સમેટવાનું ક્યારેય શક્ય બને ખરું?”

સુમનભાઈ : “સુમી, તારી વાત સો ટકા સાચી છે. માણસ બહુ સંકુલ પ્રાણી છે. ભૌતિક સમૃદ્ધિનું પ્રભુત્વ વધી રહ્યું છે. ત્યારે આધ્યાત્મિકતા તરફ વળવું બહુ અઘરું બન્યું છે. ભય, અસંતોષ, અસુરક્ષિતતા અને અરાજકતા જેવાં પરિબળો માણસને વધારે ને વધારે ભેગું કરવા મજબૂર કરે છે, એવું દેખાય છે.”

“આપણે પણ સામાન્ય માણસ છીએ એટલે આપણે પણ એમાંથી ના જ બચી શકીએ. અઘરું છે, પરંતુ અશક્ય નથી.

આ સંન્યાસી બનવાની વાત નથી, આ સંસારમાં રહીને પણ સંનિષ્ઠતાથી, સરળતાથી, સાદગીથી સાત્ત્વિકતાથી, સદ્ભાવથી જીવવાની વાત છે. મને ખાતરી છે કે આપણે એમ કરી જ શકીએ.”

સુમિત્રાબહેન : “હા, કરી તો શકીએ જ. એ વાત તમારી સાવ સાચી છે. આમ તો આપણી દિનચર્યા સાવ સરળ છે. આપણે બંને નિવૃત્ત છીએ. રસોઈ અને ઘરકામ સિવાય સંતાનો સાથે કે સંબંધીઓ સાથે ફોન પર વાતચીત કરવા ઉપરાંત થોડુંક ટીવી જોઈ લઉં છું. અવારનવાર સામાજિક પ્રસંગોમાં જવાનું, આપણે ઘણું કરીને સાથે જ થાય છે. સમેટવું હોય તો શું સમેટી શકાય એ બાબતમાં તમારે મને મદદ કરવી પડે.”

સુમનભાઈ : “અરે, ગાંડી જો બધું બરાબર જ હોત તો મને આવો વિચાર જ શું કામ આવતે? અત્યારે જે છે, જે ચાલે છે, આપણે જે કરીએ છીએ એમાંથી જ થોડુંક ઓછું કરી, બહારથી ધ્યાન ઓછું કરી, સ્વ તરફ, આત્મકલ્યાણ તરફ જવાની આ વાત છે. આપણે આટલાં વર્ષો પરસ્પર સંમતિ અને સહકારથી સરસ વિતાવ્યાં છે અને એ બાબતમાં હું તમારા સાથ અને સહકાર બદલ આભાર વ્યક્ત કરું છું. ભારતીય શાસ્ત્રો અને એ ફિલસૂફી પ્રમાણે હવે જીવવાની આ વાત છે.”

સુમિત્રાબહેન : “તમારી વાત સાચી છે, પરંતુ મારા માટે એ સમજવાની થોડી અઘરી છે. તમારે મને સરળ બનાવીને સમજાવી પડશે કે આપણે દરરોજ સવારથી સાંજ સુધી કરવાનું શું?”

સુમનભાઈ : “સુમી, હું થોડાક દિવસથી એ બાબતમાં વિચારી રહ્યો છું. આપણે સમેટવાની દિશામાં ઘણું કરી શકીએ એમ છીએ. અત્યારે આપણે એક ઘરેડ પ્રમાણે જીવીએ છીએ. એમાં કશું નવું નથી. કશું વિશિષ્ટ નથી. નિવૃત્તિનાં વર્ષોનું એક વિશિષ્ટ ધ્યેય હોવું ઘટે અને એ આપણે બંનેએ ભેગાં મળી નક્કી કરવું પડે. આપણે જે કંઈ કરીએ, આપણા બંનેના જીવનની યોગ્યતા,

ચાલ મન આટોપી લઈએ

યથાર્થતા, સફળતા, સાર્થકતા થવી ઘટે. અને એ પરસ્પરના સહકાર, સમજ અને સ્વીકારથી જ થઈ શકે. પ્રયત્ન તો આપણે બંને ભેગાં થઈને જ કરવો પડે.”

સુમનભાઈ : “સુમિત્રા, સૌથી પહેલી અને મહત્ત્વની વાત એ છે કે આપણે આપણું જીવન શિસ્તબદ્ધ બનાવવું પડે. એટલે કે ગમે ત્યારે સૂવું, ગમે ત્યારે ઊઠવું, ગમે તે ખાવું, ગમે ત્યારે ખાવું, ગમે ત્યાં ખાવું એ બધામાં ક્યાંયે શિસ્તબદ્ધતા નથી. હવે જ્યારે શરીર એની ઓકાત બતાવી રહ્યું છે, ત્યારે આપણે થોડુંક સાવધ થવું જરૂરી ખરું કે નહીં?”

સુમિત્રા : “તો શું થઈ શકે એ બાબતમાં? તમારું શું કહેવું છે?”

સુમનભાઈ : “મને લાગે છે કે આપણે સવારે ઊઠવા બાબતમાં અને સાંજે સૂવા બાબતમાં ચોક્કસ સમય નક્કી કરવો પડે. દાખલા તરીકે, સવારે છથી સાત વાગ્યામાં ઊઠી જવું અને સાંજે દસ વાગે સૂઈ જવું. નિયમ પ્રમાણે આઠ કલાકની ઊંઘ મળી રહેશે અને એક રીત ઊભી થશે. જરૂર લાગે તો દિવસ દરમિયાન બપોરે જમ્યા પછી અડધો કલાક – કલાક આડે પડખે થઈ શકાય.”

સુમિત્રાબહેન : “આ કંઈ બહુ અઘરી વાત નથી. હા, એની સાથે ફોન પર વાત કરવાની કે પછી ટી.વી. જોવાની પ્રવૃત્તિ સંકળાયેલી છે. એટલે કે નિયમ કરવો પડે. સાંજે નવ વાગ્યા પછી કોઈને ફોન નહીં કરવાનો કે પછી કોઈના ફોનનો જવાબ નહીં આપવાનો અને નવ વાગ્યા પછી ટી.વી. સિરીયલ-શો એ બધું બંધ. કારણ કે જો મગજ શાંત હોય તો જ ઊંઘ આવે. પથારીમાં આળોટવું ન પડે. હું સહમત થાઉં છું તમારી સાથે કે થોડુંક અઘરું પડશે પણ કરવા જેવું કામ છે. અને સાંજે વહેલા સૂઈએ તો સવારે ઊઠવામાં પણ તકલીફ ના પડે.”

સુમનભાઈ : “સુમી, આટોપવાનું બહુ અઘરું છે. આટલાં વર્ષોથી જે ઘરેડ ઊભી થઈ, જે રસ-રૂચી અને વલાણ વિકસ્યાં